

Відгук

офіційного опонента, кандидата історичних наук, доцента

кафедри інформаційної та соціокультурної діяльності

Західноукраїнського національного університету

Стефанишин Олени Василівни

про дисертацію Барана Богдана Миколайовича

«Соціально-економічна діяльність Греко-Католицької Церкви

в Східній Галичині в міжвоєнний період»,

подану на здобуття наукового ступеня доктора філософії

за спеціальністю 032 «Історія та археологія»

в галузі знань 03 «Гуманітарні науки»

Актуальність теми. Дослідження соціально-економічної діяльності Греко-Католицької Церкви в Східній Галичині міжвоєнного періоду є безперечно актуальним і полягає в необхідності комплексного осмислення ролі Греко-Католицької Церкви у суспільному житті регіону в умовах складних геополітичних трансформацій після Першої світової війни та включення Східної Галичини до складу Другої Речі Посполитої. Дисертаційна робота дозволяє глибше зрозуміти механізми взаємодії релігійної інституції та суспільства в умовах соціально-економічної нестабільності, проаналізувати багатогранну діяльність Церкви, що виходила за межі суто релігійної місії.

Актуальність тематики зумовлена також важливістю вивчення участі Греко-Католицької Церкви у розвитку кооперативного руху, створенні кредитних спілок, освітніх та благодійних установ. Через мережу парафіяльних громад Церква забезпечувала соціальну підтримку малозабезпечених верств, сприяла економічному розвитку та згуртуванню українського населення. Важливим видається і осмислення ролі Греко-Католицької Церкви у формуванні національної еліти, збереженні культурної спадщини та розвитку української ідентичності в умовах перебування під польською владою.

З практичної точки зору актуальність дослідження обґрунтована можливістю використання історичного досвіду соціально-економічної діяльності Греко-Католицької Церкви для вироблення стратегій розвитку громадянського суспільства, формування об'єктивної оцінки ролі релігійних інституцій у розбудові соціальної згуртованості та економічної стабільності в контексті сучасних викликів, пов'язаних з питаннями релігійного та культурного самовизначення.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана в межах наукового напрямку кафедри історії України, археології та спеціальних галузей історичних наук Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка «Актуальні проблеми історії, культури, освіти, науки і техніки України» (державний реєстраційний номер 0111U009915).

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків та їх наукова достовірність. Дисертаційна праця Барана Б. М. є результатом самостійного наукового пошуку. Методологічна основа дисертації є достатньо репрезентативною. Дисертант продемонстрував вміння застосовувати різнорівневі методологічні підходи: від фундаментальних принципів об'єктивності та історизму до конкретних спеціально-історичних методів пізнання. Застосування історико-порівняльного, історико-генетичного, історико-типологічного та історико-системного методів у поєднанні з термінологічним, когнітивним та системним підходами забезпечило всебічне та глибоке дослідження соціально-економічної діяльності Греко-Католицької Церкви. Використання загальнонаукових методів (аналізу, синтезу, індукції, дедукції, абстрагування) сприяло формуванню цілісної картини досліджуваних процесів.

Обґрунтованість наукових положень, висновків і результатів дисертаційного дослідження забезпечена залученням та опрацюванням репрезентативної джерельної бази, яка охоплює: архівні документи ЦДІАЛ України, державних архівів Івано-Франківської, Львівської та Тернопільської

областей, польських архівів (AAN, WAP-P, ABGK, APP); рукописні матеріали з фондів Відділу рукописів ЛННБУ ім. В. Стефаника; опубліковані офіційні документи та джерельні збірки; мемуарну літературу, промови, епістолярну спадщину, фотодокументи, електронні ресурси; україномовну та польськомовну періодику. Окрім того, здобувачем проведено ґрунтовний аналіз наукової літератури з проблематики дослідження, систематизованої за трьома хронологічними періодами. Застосування широкого спектру джерел у поєднанні з критичним аналізом історіографічного доробку уможливило всебічне та глибоке розкриття теми дисертації, а також повну реалізацію поставлених мети й завдань дослідження.

Автор дисертації обґрунтував наукову новизну отриманих результатів, підкреслюючи комплексний характер дослідження соціально-економічної діяльності Греко-Католицької Церкви у Східній Галичині міжвоєнного періоду. Серед безперечних здобутків роботи слід відзначити наступне: дисертант уперше в українській історичній науці здійснив системний аналіз історіографічної розробки з обраної проблематики, що дозволило розширити ступінь наукової розробленості теми та окреслити власну дослідницьку нішу. Автор виявив, опрацював та ввів до наукового вжитку значний масив раніше невикористаних архівних документів, що суттєво розширило емпіричні можливості для вивчення церковної історії досліджуваного періоду. Заслуговує на схвалення, розроблена дисертантом, теоретико-методологічна база дослідження та відповідний науковий інструментарій, що забезпечило комплексний підхід до вивчення багатогранної діяльності Греко-Католицької Церкви. Новаторським виглядає системний підхід до аналізу правового статусу Церкви, її організаційно-управлінської структури та специфіки взаємодії з польськими владними інституціями в умовах міжвоєнної доби. Вперше комплексно досліджено соціальний вимір церковної діяльності, зокрема функціонування освітніх закладів, системи благодійництва та соціальної опіки, що дозволяє оцінити Греко-Католицьку Церкву як важливу складову соціального інституту. Принципово новим є аналіз економічної

складової діяльності Церкви: структури церковної власності, управління земельними ресурсами, участь у кооперативному русі та підтримка українського селянства, що репрезентує Греко-Католицьку Церкву як істотного учасника господарського життя краю. Значним доробком є дослідження матеріального становища духовенства та механізмів соціально-економічної адаптації Церкви до складних умов міжвоєнного періоду.

Результати дисертаційного дослідження пройшли відповідну наукову апробацію. Основні положення роботи оприлюднено у 18 наукових публікаціях, зокрема: 7 статей у фахових виданнях України категорії Б та 11 публікацій у збірниках матеріалів наукових конференцій. Основні теоретичні положення та висновки дисертації апробовано у доповідях на 11 наукових конференціях міжнародного й всеукраїнського рівня. Дисертаційна робота обговорювалася на засіданнях кафедри історії України, археології та спеціальних галузей історичних наук Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.

Оцінка змісту дисертаційної роботи, її завершеність. Структура дисертації логічно побудована на основі тематично-хронологічного принципу, що забезпечує послідовне та всебічне розкриття проблематики дослідження. Дисертація складається з анотації, переліку умовних скорочень і позначень, вступу, чотирьох розділів, поділених на підрозділи, висновків, списку використаних джерел (441 найменування) та додатків (1). Загальний обсяг роботи – 300 сторінок, основний текст викладено на 194 сторінках.

У вступній частині дисертації автор обґрунтував актуальність дослідження, сформулював його мету та завдання, визначив об'єкт і предмет наукового пошуку, окреслив методологічні засади роботи, а також аргументував вибір хронологічних і географічних меж дослідження. Окрім того представив характеристику наукової новизни: визначив питання, що вперше введено до наукового вжитку в українській історіографії, окреслив аспекти, які отримали подальший розвиток і поглиблену розробку, а також обґрунтував практичне застосування результатів дослідження. Відзначено

також особистий внесок здобувача та форми апробації дисертаційного дослідження.

У першому розділі *«Історіографічний огляд, джерельна база та методологія дослідження»*, зокрема у першому параграфі, дисертант запропонував чітку та обґрунтовану періодизацію історіографії питання соціально-економічної діяльності Греко-Католицької Церкви у Східній Галичині міжвоєнного періоду. Вона охоплює три хронологічні етапи: міжвоєнний період і час Другої світової війни (1918–1945 рр.) з характерним апологетичним висвітленням ролі Церкви; повоєнний період (1946–1990 рр.) з ідеологічно упередженою негативною інтерпретацією діяльності Греко-Католицької Церкви; період національної незалежності (від 1991 р. і до сьогодні), що позначений поверненням до об'єктивного наукового аналізу. Автор переконливо демонструє еволюцію дослідницьких підходів – від ідеологічного до аналітичного – та окреслює специфіку кожного етапу через призму наукової методології, джерельної бази та суспільно-політичного контексту. Особливо цінним є акцентування на тому, що сучасна історіографія розглядає Греко-Католицьку Церкву як багатовимірний суспільний інститут, який поєднував духовну, культурну й економічну місії. Встановлено також, що з 1990-х рр. спостерігається посилення академічного інтересу до зазначеної проблематики, як з боку українських, так і закордонних дослідників, утім значна частина аспектів соціально-економічної діяльності Греко-Католицької Церкви (функціонування парафій, економічні відносини з владними інституціями, регіональна специфіка, матеріальний стан духовенства) і досі не отримала належного наукового висвітлення. Це дозволило авторові обґрунтовано стверджувати про необхідність комплексного, концептуального й міждисциплінарного висвітлення соціально-економічного аспекту проблеми, що, в свою чергу, визначає новизну дисертаційного дослідження.

Джерельну основу дисертації, яку автор аналізує у другому параграфі, систематизовано у п'ять груп. До першої групи віднесено архівні документи з ЦДІАЛ України, обласних державних архівів Прикарпаття та Галичини, а

також польських архівосховищ (AAN, WAP-P, ABGK, APP). Другу групу складають рукописні матеріали Відділу рукописів ЛННБУ ім. В. Стефаника. Третю групу становлять опубліковані офіційні документи та документальні збірники. Четверту групу репрезентують промови, мемуари, епістолярна спадщина, фотодокументи та електронні ресурси. П'яту групу формує україномовна й польськомовна періодика. І, якщо залучення автентичних архівних документів забезпечує фактографічну глибину дослідження, то інші групи джерел його доповнюють, дозволяючи реконструювати як інституційний, так і особистісний виміри досліджуваних процесів. Загалом, різноманітність і комплексність джерельної бази свідчить про ретельність підготовки дисертації та забезпечує обґрунтованість наукових висновків.

У заключному параграфі першого розділу автор висвітлює методологічну основу дисертаційної роботи.

У другому розділі дисертації *«Становище Греко-Католицької Церкви»* Б. Баран досліджує вплив нормативно-правових засад на функціонування Церкви, організаційну структуру та управління, соціально-економічну проблематику у діяльності партій та організацій суспільно-християнського скерування. Так, дисертант, на основі аналізу положень Конституції 1921 р., відомої як «Мала Конституція», згодом конституція 1935 р., Конкордату 1925 р., а також «Закону про мову» від 1924 р., доводить їх неоднозначність та суперечливість щодо Греко-Католицької Церкви. Ця амбівалентність правового регулювання, на думку автора, справляла подвійний вплив на Греко-Католицьку Церкву: з одного боку, вона створювала певні обмеження для церковної діяльності, з іншого – стимулювала активну участь у культурно-національному житті та сприяла збереженню конфесійної ідентичності в умовах асиміляційного тиску з боку держави.

Другий параграф розділу здобувач присвятив дослідженню організаційної структури Греко-Католицької Церкви міжвоєнного періоду, продемонструвавши її еволюцію під впливом як внутрішньо церковних, так і зовнішньополітичних діячів. Дослідник детально характеризував ієрархічну

вертикаль Церкви – від митрополії та єпархії – до парафій і деканатів, показуючи механізми централізації управління та водночас збереження певної автономії окремих структурних одиниць. Особливої уваги заслуговує аналіз тенденцій до посилення адміністративної функції церковних структур у контексті протидії латинізації та державному асиміляційному тиску. Цінним є також аналіз активізації мирянського руху та діяльності громадських організацій, які, не будучи формально інтегрованими в церковну ієрархію, істотно впливали на динаміку церковного життя. Ще одним невід'ємним елементом організаційної структури Греко-Католицької Церкви автор називає богословські навчальні заклади, які поряд із підготовкою священнослужителів та богословів відігравали важливу роль у справі християнського виховання української молоді. Загалом дослідження організаційної структури Греко-Католицької Церкви, на прикладі Львівської архиєпархії, а також Станіславської та Перемишльської єпархій, дозволило здобувачу обґрунтувати висновок про її інституційну гнучкість та адаптаційну здатність, що забезпечили збереження конфесійної ідентичності в складних історичних умовах.

Аналізу діяльності організацій суспільно-християнського спрямування, які виникли з ініціативи Греко-Католицької Церкви або функціонували у тісній співпраці з нею, та їхньої ролі у розв'язанні соціально-економічних проблем українського суспільства, присвячено третій параграф другого розділу. У ньому автор обґрунтовує тезу про багатовекторність діяльності суспільно-християнських організацій, яка виходила за межі суто релігійної сфери та охоплювала освітньо-просвітницьку, кооперативну, доброчинну і політичну роботу. Ключовими цілями цих структур визначено поліпшення життєвих умов українців, зміцнення їхньої економічної самостійності та протидію асиміляційній політиці польської влади міжвоєнного періоду. Параграф фокусується на соціально-економічній стратегії таких організацій, як УКС, УХО, КА, а також на їхній взаємодії з кооперативним рухом та культурно-освітніми товариствами («Просвіта», «Рідна школа»,

«Відродження» тощо). Окремо висвітлюється питання створення молодіжної релігійно-громадської структури – КАУМ, ідеологічною основою якої стала концепція виховання «нового типу українця» – свідомого християнина, патріота, фахівця і зразкового громадянина. Дисертант пояснює виникнення цих організацій суспільно-політичними обставинами епохи, наголошуючи на історичній традиції участі греко-католицького духовенства в ініціюванні створення кооперативів, читалень та народних домів наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст.

Третій розділ «Соціальна активність» містить параграфи, що досліджують роль церковних шкіл і навчальних закладів у розвитку освіти, розглядають благодійність і соціальну опіку як важливі напрямки діяльності Греко-Католицької Церкви, порушують питання соціальної місії греко-католицького духовенства.

У першому параграфі дисертант всебічно аналізує соціальне служіння Греко-Католицької Церкви у міжвоєнній Східній Галичині, демонструючи багатогранність благодійної діяльності Церкви під проводом митрополита Андрея Шептицького, яка значною мірою компенсовувала дискримінаційну політику Польщі щодо українського населення. Послідовно висвітлюючи ключові напрямки церковної благодійності низки опікунських і доброчинних інституцій, а саме систематичні збірки коштів для безробітних і жертв стихійних лих, підтримку ветеранів УГА та Армії УНР, створення «Фонду вдів і сиріт по греко-католицьких священниках» з міжнародним і внутрішнім фінансуванням, автор вкотре доводить, що церковні освітні та соціальні структури виходили далеко за межі суто релігійних функцій. Особливої ваги набув аналіз діяльності товариства «Народна лічниця», що забезпечувало безкоштовне медичне обслуговування найвразливіших верств населення незалежно від національності, а також участь митрополита в протитуберкульозних кампаніях і створенні санаторно-лікувальних закладів. В підсумку здобувач слушно зауважує, що церковна соціальна ініціатива являла собою не акт милосердя, а усвідомлену стратегію зміцнення

національної єдності та морального духу українців в умовах політичного й економічного тиску.

Процес інституціоналізації доброчинної діяльності Греко-Католицької Церкви в міжвоєнний період автор ґрунтовно розкриває у другому параграфі. Наводячи конкретні приклади, демонструє трансформацію благодійництва від спорадичної допомоги до системної мережі соціальних закладів, коли при парафіях, монастирях і єпархіях організовувалися сиротинці, шпиталі, притулки для убогих, кухні для бідних, ремісничі школи тощо. Практичними виконавцями церковних програм опіки дослідник називає чернечі згромадження (василіян, василіянок, сестер-служебниць, студитів). У роботі також деталізується функціонування конкретних інституцій – сиротинців, захоронок, шпиталів. Дослідник слушно підкреслює багатовимірність церковної опіки, яка поєднувала матеріальну підтримку з духовним вихованням та соціальною інтеграцією найвразливіших категорій тогочасного населення – насамперед дітей-сиріт. Митрополиту А. Шептицькому здобувач відводить провідну роль стратега й мецената соціальної та освітньої діяльності Церкви. Наголошує також і на вразливості системи благодійної опіки, яка в багатьох аспектах залишалася залежною від доброчинності громади та нестабільної державної підтримки.

У третьому параграфі дослідник обґрунтовує тезу про багатовимірну роль греко-католицького духовенства Східної Галичини в міжвоєнний період, яка виходила далеко за межі суто релігійних функцій. Священники виступали ключовими агентами соціальних трансформацій, поєднуючи пастирське служіння з активною участю у громадському житті. Особливо цінним є акцент на ролі духовенства як посередників між українськими громадами та владою, ініціаторів освітніх і господарських змін, що було критично важливим в умовах національної дискримінації. Здобувач слушно підкреслює, що греко-католицьке духовенство творчо використовувало літургійний календар і релігійні свята як платформу для поєднання духовного виховання з національно-просвітницькими завданнями. Аргументовано показано

стратегічне бачення митрополита А. Шептицького, який свідомо трансформував модель священницького служіння, інтегруючи соціальний апостолят у церковну практику. Варто відзначити увагу до освітніх ініціатив, зокрема підтримки найбідніших та сиріт, що свідчить про соціальну відповідальність Церкви. Таким чином, напрямки соціальної активності духовенства коливалися від створення кооперативів, шкіл і народних домів – до формування національного світогляду на локальному рівні.

Дотримання принципів академічної доброчесності. Дисертаційна робота пройшла обов'язкову перевірку на наявність текстових запозичень із використанням систем StrikePlagiarism, Identific та Plag. Отримані результати підтверджують дотримання здобувачем норм академічної доброчесності. Згідно з програмою StrikePlagiarism, рівень оригінальності тексту становить 94,5 %, за результатами перевірки програмою Identific – 92,0 %, а програмою Plag – 90,0 %. Таким чином, дисертація відповідає вимогам щодо академічної доброчесності.

Дискусійні аспекти дослідження та рекомендації. Дисертаційне дослідження Богдана Барана є самостійною, оригінальною науковою працею, що розкриває актуальну проблематику та вводить до наукового вжитку низку аспектів, які раніше або не ставали об'єктом спеціального наукового вивчення, або розглядалися фрагментарно в межах інших дослідницьких тем. Водночас, як і будь-яка наукова праця, представлена дисертація не позбавлена окремих дискусійних положень і містить певні аспекти, що потребують уточнення та можуть стати предметом подальшої наукової дискусії. По-перше, варто було б детальніше розкрити вплив нормативно-правових актів на функціонування Греко-Католицької Церкви. По-друге, відобразити конкретний вплив соціально-економічної проблематики у діяльності партій та організацій суспільно-християнського скерування. По-третє, висвітлити відображення соціально-економічного становища Греко-Католицької Церкви на матеріальному добробуті пересічного парафіяльного священника. По-

четверте, у чому на вашу думку, вбачала тогочасна Греко-Католицька Церква соціальну місію духовенства?

Відповідність роботи встановленим вимогам. Представлена дисертаційна робота цілком відповідає кваліфікаційним критеріям, що висуваються до наукових праць на здобуття ступеня доктора філософії зі спеціальності 032 «Історія та археологія» (галузь знань 03 «Гуманітарні науки»). Сформульовані положення, винесені на захист, є науково аргументованими, характеризуються новизною й підтверджені результатами проведеного дослідження. Здобувач послідовно та обґрунтовано реалізував поставлену мету й визначені завдання дисертації. Основні наукові положення роботи логічно структуровані та узагальнені у висновках. Назва дисертаційного дослідження повністю корелюється з його метою, структурною побудовою та змістовим наповненням.

Загальний висновок. Дисертаційне дослідження Барана Богдана Миколайовича «Соціально-економічна діяльність Греко-Католицької Церкви в Східній Галичині в міжвоєнний період», представлене на здобуття наукового ступеня доктора філософії зі спеціальності 032 «Історія та археологія» (галузь знань 03 «Гуманітарні науки»), є самостійною та завершеною науковою працею. Високий науковий рівень дисертації засвідчує актуальність обраної проблематики, обґрунтованість наукових положень і висновків, вагомість отриманих результатів та їх новизну. Здобувач належно апробував результати дослідження у фахових наукових публікаціях. За змістом дисертаційна робота відповідає вимогам, затвердженим наказом Міністерства освіти і науки України № 759 від 31.05.2019 р.) і затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 р. № 44 «Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії» (змiнами, внесеними відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України від 21 березня 2022 р. № 341), а здобувач Баран Богдан Миколайович заслуговує присудження наукового ступеня доктора філософії за

спеціальністю 032 «Історія та археологія», галузь знань 03 «Гуманітарні науки».

Офіційний опонент

кандидат історичних наук,
доцент, доцент кафедри інформаційної та
соціокультурної діяльності
Західноукраїнського національного
університету

Олена СТЕФАНИШИН

Підпис	
Завіряю:	
НАЧАЛЬНИК ЗАГАЛЬНОГО ВІДДІЛУ	Алла Семик ()